

ԹԵՐԵԶԱ ԱՄՐՅԱՆ

ՍՈՒՑԻԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻ ԳԱՂԱՓԱՐՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՂ ՈՐՈՇ ԵԶՐԵՐ ԵԶԴԻԱԿԱՆ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԵՐՈՒՄ

Բանալի բառեր՝ եզդիականություն, կրոն, սուֆիզմ, ուղի, ինքնակատարելագործում, կանգառ:

Եզդիական համայնքը ձևավորվել է միջնադարյան անվանի սուֆի Շեյխ Ադի¹ բին Մուսաֆիրի գլխավորած աղավաղ եզդայրակցության հիմքի վրա Հյուսիսային Իրաքում գտնվող Լալիշի կիրճի (*Galīyē Lališē*) տարածքում XI-XIV դդ.²: Սուֆիական եզդայրակցության կրոնական վարդապետությունը դարձել է եզդիականության հիմքը, իսկ Լալիշի կիրճը՝ եզդիների կրոնական կենտրոնն ու գլխավոր ուխտատեղին: Սուֆիական տարրերը յուրօրինակ զարգացում են ապրել եզդիների կրոնում: Այս առումով հետաքրքրություն են ներկայացնում սուֆիական ինքնակատարելագործման ճանապարհի գաղափարն արտահայտող մի շարք եզրեր, որ հիշատակվում են եզդիական կրոնական հիմներում³:

Սուֆիզմում *taṭīqat* (արաբ. «ճանապարհ», «ուղի») կոչվել է ինքնակատարելագործման ճանապարհը, որ յուրաքանչյուր աշակերտ (մուրիդ) անցնում էր ուսուցչի (շեյխի կամ փիրի) հսկողության ներքո⁴: Սուֆիները հավատացած էին, որ *taṭīqat*-ին հետևելու շնորհիվ հավատացյալը հասնելու էր կատարելության և ազատվելու էր դժոխային տառապանքից⁵: *Taṭīqat* եզրը սուֆիների կողմից հաճախ կիրառվել է նաև սուֆիական եզդայրակցությունները բնորոշելու համար⁶: Եզդիական կրոնական հիմներում այն հանդիպում է հետևյալ կերպ.

¹ Շեյխ Ադին եզդիական բանահյուսության մեջ անվանվում է նաև Շեխադի կամ Շիխադի (տե՛ս Ա. Ավդալ, *Եզդի քրդերի հավատալիքները*, Երևան, 2006, էջ 20, 21, 27): Եզդիների կրոնում Շեյխ Ադիի կերպարը սրբացվել է:

² Տե՛ս Ph. Kreyenbroek, *Yezidism: Its Background, Observances and Textual Tradition*, New York, 1995, pp. 3-6; J. Guest, *The Yezidis: A Study in Survival*, New York, 1987, pp. 15-19:

³ Եզդիական կրոնական հիմները, ըստ էության, օրհներգեր և աղոթքներ են, որոնց ամբողջականությունը հայտնի է որպես *qawlūbayt* (qawl արաբ. «խոսք», bayt արաբ. «երկտող»): Կրոնական հիմները կուրմանջիով են, դրանք բանավոր կերպով սերնդեսերունդ են փոխանցվել և պահպանվել եզդի հոգևորականների շրջանում, որոշ հիմներ ժամանակի ընթացքում գրի են առնվել ու հրատարակվել գիտնականների, բանահավաքների, երբեմն էլ՝ եզդի կրոնավորների կողմից:

⁴ *Sēyēd Ja'far Saḵādī, Farhangē ʿestēlāhāt o ta'birātē ʿerfānī, ʿEntēšārātē Tōhūrī, Čāpē dahōm*, Tehran, 1393/2015, s. 552 (պրս.):

⁵ Ph. Kreyenbroek, *op. cit.*, p. 47.

⁶ Տե՛ս A. Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, Chapel Hill, 1975, p. 16; *Ислам: Энциклопедический словарь*/Коллектив авторов, ред. *Незря Л.*, Москва 1991, с. 224:

*Dastā bar nadin zi mālēt Ādīyā,
Hīvīyā wān zōr hīvīyā dastā zī tarīqatē barnadin... (Qawlē Āšē
Muhbatē)⁷*

*Ձեռքը բաց մի՛ թողեք եզդի հոգևորականների ընտանիքից (բոց. «Ձեռ-
քը բաց մի թողեք Ադիի ընտանիքից»)),*

*Նրանց հուլան ուժեղ է, բաց մի՛ թողեք [ճշմարիտ] կրոնը (բոց. «Նրանց
հուլան ուժեղ է, բաց մի՛ թողեք ինքնակատարելագործման հանապարհը»):*

*Կրոնական հիմնի այս հատվածում հանդիպող māla Ādīyā արտահայտու-
թյունը, որ նշանակում է «Ադիի ընտանիք», եզդիների կողմից ընկալվում և
մեկնաբանվում է որպես «եզդի հոգևորականների ընտանիքներ» կամ «եզդի
հոգևորականների կաստա»: Ըստ ավանդության՝ Շեյխ Ադիից և նրա առաջին
հետևորդներից են սերում եզդի շեյխերի ու փիլիսոփաների՝ ընտանիքները⁸: Կրոնա-
կան հիմններից մեկում նշվում է.*

Di birma sar tarīqatā rāstim. (Qawlē Čākē ma bi sarda)¹⁰

*Ինձ տարան դեպի [ճշմարիտ] կրոնը (կամ «Ինձ տարան [դեպի] ճշմար-
իտ ինքնակատարելագործման ճանապարհը»):*

*Նշված տեքստերում tarīqat եզրը հանդես է գալիս «ինքնակատարելա-
գործման ճանապարհ» նշանակությամբ, մինչդեռ ժամանակակից եզդիական
կրոնական աշխարհընկալման շրջանակներում այն մեկնաբանվում է որպես
«ճշմարիտ կրոն» կամ «եզդիական կրոն»:*

*Tarīqat բառի հետ անմիջական կապ ունի tarīq կամ tirēq եզրը, որը
եզդիների լեզվում և կրոնական հիմներում կիրառվում և մեկնաբանվում է
«եզդի հոգևորական» նշանակությամբ: Աղոթքներից մեկում նշվում է.*

Haka Xudē kir Ēzdīna

Sar nāvē Siltān Ēzīna

Al-hamd lillāh am bi ōl ū tarīqēd xō di-rāzīna. (Šahdā Dīnī)¹¹

Աստծո կամոք [մենք] եզդի ենք

[Մենք] կրում ենք Սուլթան Եզդիի¹² անունը

⁷ Bedelē Feqīr Hecī, *Bawerī ū Mītologiya Ēzdīyan, Çendeha tēkst ū Vekolīn*, Dihok, 2002, rü. 264 (կուրս.).

⁸ Եզդիական հասարակությունը կազմված է աշխարհիկ եզդիների՝ *մըրիդների* (արաբ. mürīd, «աշակերտ», «հետևորդ»), հոգևորականների՝ *շեյխերի* (արաբ. šayḫ, «ավագ», «առաջնորդ») ու *փիլիսոփայի* (պարս. pīr, «ծերունի», «խմաստուն», «հոգևոր առաջնորդ») կաստաներից: Այս կաստայական համակարգը, ըստ էության, եզդիական միջավայրում սուֆիական որոշ իրողությունների վերափոխման հետևանք է:

⁹ B. Açıkyıldız, *The Yezidis. The History of a Community, Culture and Religion*, London, 2010, p. 243, n. 253.

¹⁰ Bedelē Feqīr Hecī, *op. cit.*, rü. 283-284.

¹¹ Ph. Kreyenbroek, *op. cit.*, p. 226.

¹² Սուլթան Եզդիը, ում նաև կոչում են *Siltān Ēzīdē Sōr* (բոց. «կարմիր սուլթան Եզդի»), համարվում է եզդիների նախահայրն ու եզդիական գլխավոր սրբերից մեկը: Ըստ ավան-

Աստծո կամոք մենք շնորհակալ ենք մեր կրոնից ու հոգևորականներից:

Ըստ երևույթին՝ tarīq-ը կամ tirēq-ը սկզբնապես ունեցել է «ինքնակատարելագործման ճանապարհով՝ tarīqat-ով առաջնորդող ուսուցիչ» նշանակությունը, հետագայում եզդիական կրոնական բառապաշարում իմաստի նեղացում է ապրել և ներկայումս կիրառվում է եզդի հոգևորականներին բնորոշելու համար:

Ինքնակատարելագործման ճանապարհի համար եզդիական կրոնական հիմներում կիրառվում է նաև hōl (թյուրք. yol «ուղի», «ճանապարհ») եզրը, որը ներկայումս մեկնաբանվում է որպես «եզդիական կրոն»: Կրոնական հիմներում նշվում է.

Hōl hōlā Siltān Ēzīda

Siltān Ēzī bi xō padšāya. (Silāv silāvēt jabēra)¹³

Կրոնը Սուլթան Եզիդի կրոնն է (բոց. «[Ճանապարհը] Սուլթան Եզիդի ճանապարհն է»)

Սուլթան Եզիդը թագավոր է:

Sarē min qurbāva, hōla-hōla, Sult'ān Ēzdīdē Sōra. (Qawlē Ēzdīd)¹⁴

Թող ես ողջակեզ լինեմ [դրա]՝ [կրոնի] համար, [դա] կրոն է, կրոն է, [մեր կրոնը] Կարմիր Սուլթան Եզիդն է (բոց. «Թող ես ողջակեզ լինեմ [դրա համար], [դա] ճանապարհ է, ճանապարհ է, [մեր ճանապարհը] Կարմիր Սուլթան Եզիդն է»):

Hōla hōlā, lāšē Ayūbī bū çyāyaki pōlā,

Ayūbī hōlā xō birbū sar hōlā. (Čīrōk ū baytā Ayūbē kirmā xwārī)¹⁵

Կրոն է, կրոն է, Հոբի մարմինը դարձել է մի պողպատե լեռ (բոց. «Ճանապարհ է, [իմֆնակատարելագործման] ճանապարհ է, Հոբի մարմինը դարձել է մի պողպատե լեռ»),

Հոբն իր կրոնը բոլորից լավ է պահել (բոց. «Հոբն [իմֆնակատարելագործման] ճանապարհը բոլորից լավ է անցել»):

Ակնհայտ է, որ hōl եզրը եզդիական կրոնական հիմներում սկզբնապես կիրառվել է «ինքնակատարելագործման ճանապարհ» նշանակությամբ: Հատկանշական է, որ Հոբ Երանելիի՝ փորձույթունների ենթարկվելու և տառապանքի միջով անցնելու պատումը, արտացոլվելով եզդիական կրոնական հիմներից

դագրույցներից մեկի՝ Սուլթան Եզիդի ձեռքի ափի մեջ են գտնվում երկնի ու երկրի տասնչորս շերտերը: Եզդիական ընկալումների համաձայն՝ երկինքն ու երկիրը կազմված են տասնչորս շերտից՝ յոթ շերտ երկինք և յոթ շերտ երկիր (տե՛ս **Ի՝ՁՑՈՆԵ ՏԻՅ Կ՝ՁՁՈՒՅԵ**, *P'e-p' ʻbzma mblāte əzdu angoru qərape diu*, Ереван, 1995, руп. 5 [կուրմ.]):

¹³ **Bedelē Feqir Hecī**, *op. cit.*, rūp. 64.

¹⁴ **O. Celil, C. Celil, Zargotina Kurda**, II, Moscow, 1978, rūp. 27 (կուրմ.).

¹⁵ **Bedelē Feqir Hecī**, *op. cit.*, rūp. 77.

մեկում, դիտարկվում է որպես ինքնակատարելագործման ճանապարհն անցնելու պատմություն: Նույն կերպ է Հոբի կերպարը ներկայացվում ու մեկնաբանվում նաև պարսկալեզու սուֆիական գրականության մեջ¹⁶:

Սուֆիական ինքնակատարելագործման ճանապարհն ունի կանգառներ: Հոգևոր կատարելության աստիճանների մասին ուսմունքը բնորոշվում է maqāmāt¹⁷ (արաբ. «ապաստաններ», «կայաններ», «սուֆիական ինքնակատարելագործման ճանապարհի կանգառներ») եզրով¹⁸: Կանգառների թիվն ու նշանակությունը տարբեր եղբայրակցությունների համակարգերում տարբեր է եղել¹⁹: Սուֆիական գրականության մեջ maqām (բոց. «կանգառ») եզրը կիրառվում է նաև սուֆի սրբերի գերեզմանները կամ դամբարանները բնորոշելու համար²⁰: Maqām-ը²¹ նույն նշանակությամբ հանդիպում է նաև եզդիական կրոնական հիմներում: Լալիշի եզդիական գլխավոր տաճարում է գտնվում Շեյխ Ադիի գերեզմանը, ուստի կրոնական հիմներում Լալիշն անվանվում է Շեյխ Ադիի կանգառ՝ maqām:

Šēxak dē ži Šām rābīya,

Lāliš maqāmē wīya

Nāvē wī Sultān Šīxādīya. (Rāba A'dawīya)²²

Արևմուտքից մի շեյխ է եկել (բոց. «Շամից²³ մի շեյխ է դուրս եկել»),

Լալիշը նրա կանգառն է,

նրա անունը Սուլթան Շեյխ Ադի է:

Ba'dī čil sālī tamāma

Šēxak dē rābit ži Šāma

Lāliš maqāmē

Nāvē wī sultān Šīxādī A'layhī salāma. (Rāba A'dawīya)²⁴

Արդեն քառասուն տարի է,

Արևմուտքից մի շեյխ է եկել (բոց. «Շամից մի շեյխ է դուրս եկել»),

Լալիշը [նրա] կանգառն է [դարձել],

նա բարձրյալ Սուլթան Շեյխ Ադին է:

¹⁶ St' u Sēyēd Jā'far Sajādī, *op. cit.*, s. 521.

¹⁷ Sēyēd Jā'far Sajādī, *op. cit.*, s. 735.

¹⁸ A. Schimmel, *op. cit.*, p. 97; *Ислам: Энциклопедический словарь*, с. 152.

¹⁹ Այդ մասին՝ И. Петрушевский, *Ислам в Иране в VII-XV веках*, Ленинград, 1966, с. 327:

²⁰ A. Schimmel, *op. cit.*, p. 239.

²¹ Եզդիական տեխստերում հանդիպում է նաև *miqām* ձևով:

²² Bedelē Feqīr Hecī, *op. cit.*, rūp. 196-197.

²³ Շամը արաբերենում Աստիֆի նշանակյալն է, որ եզդիների կրոնական հիմներում կիրառվում է «արևմուտք» նշանակությամբ, քանի որ դրա տարածքն ընկած է պատմականորեն եզդիներով բնակեցված Լալիշից ու Սինջարից արևմուտք:

²⁴ Bedelē Feqīr Hecī, *op. cit.*, rūp. 197.

Maqām եզրը եզդիական կրոնական հիմներում կիրառվում է նաև հանդերձյալ կյանքում հոգուն սպասող հավերժական կայանը խորհրդանշելու համար: Օրինակ՝ թաղման ծեսի ընթացքում արտասանվող աղոթքներից մեկում նշվում է.

...*Buhušt lē biva miqām,*
*Dōža lē biva h'arām...*²⁵

...[Թող] դրախտը նրա (այսինքն՝ հանգուցյալի) համար դառնա կայան (կամ կանգառ),

[Թող] դժոխքը նրա համար արգելված լինի...

Ինքնակատարելագործման ճանապարհի կանգառը եզդիական կրոնական հիմներում անվանվում է նաև *sikān* (կուրմ. «կանգառ», «կայան», «նավահանգիստ»): Եզդիական բանահյուսության մեջ տարածված է մի ասացվածք, որը հանդիպում է նաև կրոնական հիմներում. “*Sabr sik’ānā čēya, xōf silāmatīyā řēya*”²⁶ (թարգմ. «Համբերությունը կատարյալ կանգառ է, վախը ճանապարհի անվտանգությունն է»): Նշված ասացվածքի մեջ հիշատակվող *sabr* (բոց. «համբերություն») և *xōf* (բոց. «վախ»)²⁷ բառերը սուֆիական ինքնակատարելագործման ճանապարհի տարբեր կանգառների անվանումներ են: Եզդիական բանահյուսության մեջ, սակայն, դրանք լիովին կորցրել են իրենց խորհրդապաշտական նշանակությունը:

Siltān Ēzī wē li wē dīwānē
*Šēšims wē sar kursīyā barē sik’ānē*²⁸. (*Silāv silāvēt jabēra*)²⁹
 Սուլթան Եզիզը դիվանում է³⁰,
 Շեյխ Շամսը³¹ Լալիշում է (բոց. «Շեյխ Շամսը կանգառի աթոռի վրա է»):
Sadqā ma xōš sikāna
*Rēyā ma xōš arkāna*³²

²⁵ Տե՛ս **G. Asatrian, V. Arakelova**, “The Yezidi Pantheon,” *Iran and the Caucasus*, Vol. 8.2, Leiden, 2004, p. 273.

²⁶ **O. Celil, C. Celil**, *op. cit.*, rüp. 372.

²⁷ **A. Schimmel**, *op. cit.*, pp. 100, 112, 120, 127.

²⁸ *Barē sik’ānē* արտահայտությունը մեկնաբանվում է որպես *Lāliš (Bedelē Feqīr Hecī*, *op. cit.*, rüp. 66):

²⁹ **Bedelē Feqīr Hecī**, *op. cit.*, rüp. 61.

³⁰ Եզդիական կրոնական հիմներում և բանահյուսության մեջ *dīwān* (թարգմ. «խորհուրդ») է կոչվում եզդիական սրբերի նվիրապետությունը:

³¹ Շեյխ Շամսը սուֆի եզնակյաց է, ով սրբացվել է եզդիական հավատալիքներում, իր անվան շնորհիվ (*šams*, արաբ. «արև») եզդիական բանահյուսության մեջ նա նույնացել է արեգակի հետ: Շեյխ Շամսի մատուրը գտնվում է Լալիշում (**Ph. Kreyenbroek**, *op. cit.*, pp. 79, 80):

³² Եզդիների կրոնական բառապաշարում *sitūn*, *arkān* (բոց. «սյուն», «հիմնասյուն») եզրերը խորհրդանշում են կրոնական պարտականություններն ու պատվիրանները:

Ma'rifatā ma xōš nīšāna... (Qawlē Āšē Muhbatē)³³

Մեր ազնվությունը լավ կանգառ է,
 Մեր ճանապարհը լավ պատվիրան է,
 Մեր իմացությունը լավ նշան է:

Սուֆիական ինքնակատարելագործման ճանապարհի կանգառներից մեկը կոչվում է ma'rifat (թարգմ. «գիտելիք», «[խորհրդապաշտական] գիտելիք»): Այս կանգառում աշխարհիկ վայելքներից հեռացած սուֆին ի վիճակի է շփվել կամ միավորվել Աստծո էություն հետ: Այս աստիճանին հասած մուրիդը իր շեյխի կամ փիրի թույլտվությամբ կարող է նաև սկսնակների համար ուսուցչի դեր կատարել³⁴: Մուհամմեդ մարգարեն մարիֆատ բի-լ-ղալը էր կոչում հավատի (արաբ. īmān) մաս կազմող և սրտում գտնվող գիտելիքը³⁵: Սուֆիական ma'rifat-ը նաև հայտնություն ստանալու կամ բարձրյալին մտահայելու գաղափարի վրա հիմնված խորհրդապաշտական գիտելիքն է³⁶, ինչպես նաև աստվածային էության հետ իր միասնականությունն ըմբռնելու սուֆիի կարողությունը³⁷: Եզդիական կրոնական հիմներում ասվում է.

Šēxšims xudanē ma'rifat ū arkān ū nāsīnē. (Qawlē Sibaykē)³⁸

Շեյխ Շամսն է [խորհրդապաշտական] գիտելիքի, պատվիրանների և իմացության տիրակալը:

Ži sitūnē hatā bi sitūnē

Čand miŋta haya li hindiru xizīnē

Yā Šēšims, ta dāna dastī ma'rifatē ū nāsīnē. (Qawlē Šēšimsē Tawrēžī)³⁹

Պատվիրանից պատվիրան

Քանի բանալի կա գանձարանում⁴⁰,

Ով Շեյխ Շամս, դու [բանալիները] տվել ես իմաստունների ու գիտակներին ձեռքը:

Birma dīwānē ū hadratē

Aw jīyē adabē ū marīfatē

Siltān Ēzī bi xō wē li wē suhbatē. (Silāv silāvēt jabēra)⁴¹

³³ Bedelē Feqīr Hecī, *op. cit.*, rūp. 265.

³⁴ И. Петрушевский, *op. cit.*, с. 327.

³⁵ Ислам: Энциклопедический словарь, с. 100.

³⁶ R. Nicholson, *The Mystics of Islam*, London, 1914, p. 71.

³⁷ А. Халидов, *Арабский язык*, // Очерк Истории арабской культуры V-XV вв., Москва, 1982, с. 30.

³⁸ Ph. Kreyenbroek, *op. cit.*, p. 216.

³⁹ Ph. Kreyenbroek, *op. cit.*, p. 258.

⁴⁰ Ի նկատի է առնվում խորհրդապաշտական գիտելիքի գանձարանը:

⁴¹ Bedelē Feqīr Hecī, *op. cit.*, rūp. 61.

Տարվել էմ դիվան,
Դա գիտելիքի և իմացության տեղն է,
Սուլթան Եզիդը քարոզում է:

Šēxō ži haqīqatē
Xudānē ma’rīfatē
Šēxūbakir rābūya bi xilmatē. (*Qasīdā Šēxūbak’ir*)⁴²
Ով ճշմարտության շէյխ (բոց. «հաղիղաթի՝ շէյխ»),
Ով գիտելիքի տիրակալ,
Շէյխուբաքրը⁴⁴ վեր կացավ ծառայելու:

Siltān Ēzī mināsibī xāsāna
Hinjī ruhā ya bi adab ya bi marīfat ya bi arkāna. (*Silāv silāvēt jabēra*)⁴⁵

Սուլթան Եզիդը սուրբ է
Նա իմաստությամբ, գիտելիքով և պատվիրաններով լի հոգի է:

Ma’rīfat⁴⁶ եզրը եզրիական կրոնական հիմներում հանդես է գալիս «[խորհրդապաշտական] գիտելիք» նշանակությամբ, բայց գրային ավանդույթ⁴⁷ շունեցող եզրիական համայնքում, նահապետական միջավայրում, հատկապես առօրյա խոսքում ma’rīfat եզրը լիովին կորցրել է իր սուֆիական իմաստը և ներկայումս կիրառվում է «շնորհք», «բարեկրթություն», «քաղաքավարություն», «նախանձախնդրություն» իմաստներով: Օրինակ՝ “aw kuřakī ma’rīfata” (թարգմ. «նա շնորհքով տղա է») կամ «նա նախանձախնդիր տղա է»), “Aw žinaka ma’rīfata” (թարգմ. «նա շնորհքով կին է») և այլն: Ներկայումս եզրի հոգևորականները հաճախ հենց այս նշանակությամբ են մեկնաբանում կրոնական հիմներում հանդիպող ma’rīfat-ը:

Լալիշում եզրիական գլխավոր տաճարի դիմաց կա կամարակապ կառույցով եզերված մի հրապարակ, որ կոչվում է Sūkā ma’rīfatē (բոց. «[խորհրդապաշտական] գիտելիքի շուկա»): ուխտագնացությունների ժամանակ եզրի

⁴² Bedelē Feqīr Hecī, *op. cit.*, rūp. 163.

⁴³ Սուֆիզմում *haqīqat* (բոց. «ճշմարտություն») կոչվում է ինֆնակատարելագործման հանապարհի վերջին աստիճանը (A. Schimmel, *op. cit.*, pp. 16, 98-99):

⁴⁴ Եզրիական սրբերից մեկի անունն է:

⁴⁵ Bedelē Feqīr Hecī, *op. cit.*, rūp. 63.

⁴⁶ Seyēd Ja’far Sajādī, *op. cit.*, s. 730-733.

⁴⁷ Եզրիականության մեջ ավանդաբար արգելված է եղել գրել և կարդալ, հետևաբար եզրիական կրոնական համակարգում ևս գրային ավանդույթ չի ձևավորվել: Հավանաբար հոգևորականներն այդ արգելքը կիրառել են, որպեսզի եզրիական համայնքի անդամները չկարդան այլակրոնների սուրբ գրքերն ու դավանափոխ շլիմեն: Ըստ ավանդության՝ միայն Ադամի շէյխական կլանի անդամներն են կարդալու և գրելու իրավունքն ունեցել (տե՛ս Ph. Kreyenbroek, *op. cit.*, p. 131):

հավատացյալները պարում կամ այլ ծիսական արարողություններ են կատարում այդ հրապարակում⁴⁸: Կրոնական հիմներից մեկում հիշատակվում է.

Xōzī čōbāma Sūkā ma' rīfatē
Ya tižī ži xērē ži nāzē ži na' matē
*Awa jīyē sitī lē dikan dāwatē. (Qawlē Miskīn Tāždīn)*⁴⁹
 Երանի գնացած լինեի Սուկա Մարիֆատե,
 Որը լի է բարիքով ու շնորհներով,
 Որտեղ սաիները⁵⁰ հարսանիք են անում:

Սուֆիական ինքնակատարելագործման ճանապարհի կանգառներից մեկը կոչվում է *sabr* (արաբ. «համբերություն»)՝⁵¹ Ինքնակատարելագործման ճանապարհն անցնելու համար սուֆիներին և ճգնավորներին հատուկ էր համբերությամբ զինված բազմաթիվ աղոթքներ կարդալը, արթուն մնալը, ժուժկալություն դաստիարակելը, պահեցողությունը և այլն: Համբերատարությունը համարվել է սուֆիների կարևոր առավելություններից մեկը⁵²: Եզդիական կրոնական հիմներում նշվում է.

Ayūb sabrē čēya
Kirmā xwārbū pēya
*Ayūbī gōt: “Šukir ži ta yā Xwadēya”. (Čīrōk ū baytā Ayūbē kirmā xwārī)*⁵³

Հոբի համբերությունը կատարյալ է,
 Որդերը կերան նրա ոտքը,
 Հոբն ասաց. «Փառք քեզ, ո՛վ Աստված»:

Ayūb sabrē kōka
Kirmā xwārbū čōka
*Ayūbī gōt: Šukir ži ta malak li fōqa. (Čīrōk ū baytā Ayūbē kirmā xwārī)*⁵⁴

Հոբի համբերությունն ամուր է,
 Որդերը կերան նրա ծունկը,
 Հոբն ասաց. «Փառք քեզ, բարձրյա՛լ Աստված»:

⁴⁸ R. Empson, *The Cult of the Peacock Angel*, London, 1928, p. 124; B. Açıkyıldız, *op. cit.*, p. 136; Ph. Kreyenbroek, *op. cit.*, pp. 80-81.

⁴⁹ Bedelē Feqīr Hecī, *op. cit.*, rūp. 316.

⁵⁰ Եզդիները *sitī* (արաբ. *sayyida*, «տիրուհի» ձևից) բառը կիրառում են որպես հարգալից դիմելաձև հոգևորական կատաների ներկայացուցիչ կանանց համար:

⁵¹ A. Schimmel, *op. cit.*, p. 124.

⁵² Сѣ'и Е. Бертельс, *Избранные труды. Суфизм и суфийская литература*, том 3, Москва, 1965, с. 37:

⁵³ Bedelē Feqīr Hecī, *op. cit.*, rūp. 74.

⁵⁴ Bedelē Feqīr Hecī, *op. cit.*, rūp. 75.

Awī vaxwārīya ži wē xumrāyē
Xōdē sabraka wa čē dāya. (Qawlē hazār ū ēk nāv)⁵⁵
 նա ճաշակել է այդ արբեցումը⁵⁶
 Աստված կատարյալ համբերություն է տվել [նրան]:

Ĵindī xudānē sabrē ū sik’ānē,
Navsā k’ibīr bigrin bāvēžina zīndānē. (Qawlē Šēxūbak’ir, šāxā 1)⁵⁷
 Սուբբը համբերության ու կանգառի տիրակալն է,
 Գոռոզ կիրքը (կամ ցանկությունը) բռնե՛ք ու նետե՛ք բանտ:

Սուֆիական ինքնակատարելագործման կանգառներից մեկը խորհրդանշում է եսի, մարմնական ցանկությունների և կրքի՝ nafs-ի հաղթահարումը⁵⁸ : Սուֆի ուսուցիչների կազմած բարոյական ինքնամաքրման համակարգը հիմնված է այն համոզմունքի վրա, որ մարդու մեջ կա շարունջան տարր՝ խավարի, հեշտասիրության ոգի, որը կոչվում է nafs (արաբ. «ցանկություն», «կիրք», «ես»), և հարկավոր է այն սանձել: Սուֆիզմում nafs-ի ճնշումը ճգնաժողովի կարևոր նպատակներից մեկն է, ինչը ուղիղ կամ անուղղակի կերպով մղում է դեպի հոգևոր առաջընթաց: Դրա սկզբունքն այն է, որ nafs-ը պետք է կտրվի այն ամենից, ինչին սովոր է: Կրքերին դիմադրելու համար հարկավոր է կտրել եսը, գոռոզությունը, անցնել տառապանքի միջով և հասկանալ աշխարհիկ գոյի անմաքուր բնույթը⁵⁹: Եզդիական կրոնական հիմներում նշվում է.

Nafsē čandī tu bikay gumānē
Dilē ta xālī nābit na ži tōzē, na ži xadrē na ži dūxānē. (Qawlē Āxratē)⁶⁰

Մի կիրք (կամ ես, ցանկություն), դու ինչքան էլ խոկաս,
 Քո էությունը չի մաքրվի ո՛չ փոշուց, ո՛չ վտանգից, ո՛չ ծխից:

Nafsā kibīra
Bahra na bīra,
Žōr li bin dastē mērē ā’lim, žēr li bin dastē mērē faqīra
Yē li nafsā xō kirī ēqsīra. (Qawlē Āxratē)⁶¹
 Ցանկությունը (կամ կիրքը) մեծ է,
 [Այն] ծով է, [այն] ջրհոր չէ,

⁵⁵ Bedelē Feqīr Hecī, *op. cit.*, rūp. 220.
⁵⁶ Խոսքը խորհրդապաշտական գիտելիքի գավաթից խմելու և արբենալու մասին է (տե՛ս Ք. Ամրյան, «Սուֆիական սիրո և արբեցումի գաղափարը եզդիական կրոնական հիմներում», *Արևելագիտության հարցեր*, № 12, Երևան, 2016, էջ 281-294):
⁵⁷ O. Celil, C. Celil, *op. cit.*, rūp. 8.
⁵⁸ Տե՛ս A. Schimmel, *op. cit.*, pp.112-114.
⁵⁹ Տե՛ս R. Nicholson, *op. cit.*, pp. 39-40.
⁶⁰ Bedelē Feqīr Hecī, *op. cit.*, rūp. 117.
⁶¹ Bedelē Feqīr Hecī, *op. cit.*, rūp. 118.

Վերևում այն բարձրյալ տիրոջ ձեռքում է, ներքևում՝ ֆակիրի⁶² ձեռքում, Ուլ իր կիրքը ճնշել է (բոց. «խեղճացրել է իր կիրքը»):

P'āšāyē min xudānē sabrē ū sik'ānē,

Milē navsā k'ubār girtin dāhiština zīndānē. (Qawlē Šēxūbak'ir, šāxā 4)⁶³

Իմ արքան (Աստված) համբերության ու կանգառի տիրակալն է,
Գոռոզ կրքի (կամ ցանկության) թևը բռնեցին ու նետեցին զնդան:

Nafsē bē ma'rīfatē

Na li rē šavēt girān tu da'wē dikay li xadrē. (Qawlē Āxratē)⁶⁴

Գիտելիքից զուրկ կի՛րֆ,

Դու գիշերը վտանգավոր պահանջներ ես արտահայտում:

Haqīqat (արաբ. «ճշմարտություն») անվանումն է կրում սուֆիական ինքնակատարելագործման ճանապարհի վերջին կանգառը, որին հասած սուֆին ճանաչում է ճշմարտությունը⁶⁵: Հաղիղաթ եզրը սուֆիական նշանակությամբ հանդիպում է նաև եզրիական կրոնական հիմներում, բայց ներկայումս սուֆիական տեսանկյունից չի մեկնաբանվում:

Āšiqē tarīqatim

Rēbarē haqīqatim

Lam dibēžim azī bi dawletim. (Qawlē Āšē Muhbatē)⁶⁶

[Ես] կրոնի սիրահարն եմ (բոց. «[Ես] ինֆնակատարելագործման ցանկալի սիրահարն եմ»),

Ճշմարտության առաջնորդն եմ (բոց. «Հաղիղաթի առաջնորդն եմ»),

Դրա համար ասում եմ, [որ ես] հարուստ եմ:

Ma'rīfat ū irkānaka cēbī

Har pēnĵ farzēt haqīqatē vērā cēbī. (Qawlē Šarfadīn)⁶⁷

[Թող] գիտելիք և պատվիրաններ ունենաս,

[Թող] հաղիղաթի հինգ պարտականությունն ունենաս (այսինքն՝ «[Թող] հինգ եզրի հոգևորական ունենաս»):

Եզրիական կրոնական ավանդույթի համաձայն՝ յուրաքանչյուր եզրի պետք է ունենա հինգ հոգևորական. “šēx”- «շէխ», “p'ir”- «փիր», “hōstā” (պարսկ. “ōstād”) «վարպետ», “marhavī” (արաբ. *murabbi*, «ուսուցիչ»),

⁶² Ֆակիր կամ ֆաղիր (արաբ. faqr «չփավորություն») անվանվում են եզրի նգնակյացները, ովքեր Լալիշում կրոնական դաստիարակություն են ստանում և ձեռնադրվում (տե՛ս Guest, *op. cit.*, p. 34):

⁶³ O. Celil, C. Celil, *op. cit.*, rü. 16.

⁶⁴ Bedelē Feqir Hecī, *op. cit.*, rü. 116.

⁶⁵ Seyēd Ja'far Saĵadī, *op. cit.*, s. 333; A. Schimmel, *op. cit.*, p. 16.

⁶⁶ Bedelē Feqir Hecī, *op. cit.*, rü. 265.

⁶⁷ Bedelē Feqir Hecī, *op. cit.*, rü. 101.

“yār-birē āxratē” - «հանդերձյալ կյանքի եղբայր»: Այդ հոգևորականները կոչվում են pēnġ farzēd haqīqatē (բոց. «հաղիղաթի հինգ պարտականություն»): Սա, ըստ էության, սուֆիական համայնքին հատուկ ուսուցչի և աշակերտի հարաբերությունների վրա կառուցված համակարգի վերափոխված տարբերակն է եզդիական համայնքում: Կրոնական հիմներում այդ կապակցությունը նշվում է.

Čēbūn har pēnġ farzēt haqīqatē
Šēx ū Pīr ū Hōstā ū Marabī, yār ū Birēt āxratē. (Qawlē Šarfadīn)⁶⁸

Ստեղծվեցին հաղիղաթի հինգ պարտականությունները (այսինքն՝ «Ստեղծվեցին հինգ եզդի հոգևորականները»)

Շէյխն ու փիրը, հոսթան ու մարհաբին, հանդերձյալ կյանքի եղբայրը:

Šēxakī ži mālēt Ādīyā

Pīrakī Haqīqatē

Mērakī wakī malik Šēx Sinē Ādīyā

Řūništa darē Kānyā sipī ya. (Hizēmōk)⁶⁹

Մի եզդի շէյխ (բոց. «Ադիի ընտանիքից մի շէյխ»)

Հաղիղաթի մի փիր

Թագավոր Շէյխսընի⁷⁰ նման մի սուրբ

նստեց Կանիա Սպի⁷¹ աղբյուրի մոտ:

Aw bū āšē muhbatē

Barē wī ži haqīqatē

Āvā wī ya ži ma’rīfatē... (Qawlē Āšē Muhbatē)⁷²

Նա սիրո շրաղաց դառավ

Նրա պտուղը հաղիղաթից է

Նրա ջուրը գիտելիքից է:

Ամփոփելով վստահորեն կարող ենք ասել, որ սուֆիական ինքնակատարելագործման ճանապարհի հետ կապված եզդերը, յուրօրինակ զարգացում ապրելով եզդիական միջավայրում, բյուրեղացել, ձեռք են բերել նոր իմաստներ ու նոր՝ զուտ եզդիական կրոնական աշխարհայացքին հատուկ մեկնաբանություններ:

⁶⁸ Bedelē Feqīr Hecī, *op. cit.*, rūp. 101.

⁶⁹ Bedelē Feqīr Hecī, *op. cit.*, rūp. 257.

⁷⁰ Շէյխսընը եզդիական սրբերից մեկն է:

⁷¹ Կանիա Սպի (բոց. «սպիտակ աղբյուր») անունն է կրում Լալիշում գտնվող մի աղբյուր, որ եզդիները սուրբ են համարում. եզդիական մկրտության ծեսն իրականացվում է այդ աղբյուրի ջրով (տե՛ս Թ. Ամրյան, «Կնեղու և ձեռնադրելու ծեսերը եզդիականության մեջ», ՀՀ սոցիալ-տնտեսական կայուն զարգացման հիմնախնդիրները /Գիտական հոգվածների ժողովածու/, № 3 (19), Երևան, 2013, էջ 213-220; Վ. Առաֆելովա, Թ. Ամրյան, «Սուրբ համարվող աղբյուրների պաշտամունքը եզդիական հավատալիքներում», *Իրան-Նամե*, № 42-43, Երևան, 2010-2011, էջ 18-23):

⁷² Bedelē Feqīr Hecī, *op. cit.*, rūp. 266.

նություններ: Գրային ավանդույթ չունեցող եզդիական կրոնական համակարգում շատ հաճախ մոռացութեան է մատնվել սուֆիական եզրերի սկզբնական իմաստը: Հատկանշական է, որ շնայած դրանք ժամանակակից եզդիների կրոնում չեն մեկնաբանվում սուֆիական տեսանկյունից, բայց կրոնական հիմների տեքստերում հանդես են գալիս սուֆիական նշանակությամբ:

TEREZA AMRYAN

SOME TERMS EXPRESSING THE IDEA OF THE SUFI PATH OF SELF-PERFECTION IN THE YEZIDI RELIGIOUS HYMNS

Keywords: Yezidism, religion, Sufism, path, self-perfection, station.

Yezidism has preserved many Sufi elements as it is based on the ideology of the *Adawia* Sufi brotherhood. Some terms expressing the idea of the Sufi Path of Self-Perfection have special significance in Yezidism: they can mainly be encountered in the Yezidi religious hymns and lore. These terms are related to the Sufi Path, its stations and certain phenomena associated with them. Though they have no Sufi interpretation within the contemporary Yezidi world outlook, they have preserved their original Sufi meaning in the texts of the Yezidi religious hymns.

ТЕРЕЗА АМРЯН

НЕКОТОРЫЕ ТЕРМИНЫ, ВЫРАЖАЮЩИЕ ИДЕЮ СУФИЙСКОГО ПУТИ САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В ЕЗИДСКИХ РЕЛИГИОЗНЫХ ГИМНАХ

Ключевые слова: Езидизм, религия, суфизм, путь, самосовершенствование, стоянка

Езидизм, будучи сформирован на основе идеологии суфийского ордена *Адавия*, сохранил многие суфийские элементы. Среди них особое место занимают термины, выражающие идею суфийского пути самосовершенствования, которые упоминаются в езидских религиозных гимнах. Эти термины связаны с суфийским путем, стоянками этого пути и с некоторыми явлениями, ассоциирующимися с этими стоянками. Хотя эти термины не имеют суфийской интерпретации в рамках современного езидского мировоззрения, однако в текстах езидских религиозных гимнов они используются в своем первоначальном суфийском значении.